

LANGOOR

over konijnen en vegetatie in de duinen

MARIJKE DREES

In de afgelopen twintig jaar heeft het duinkonijn een nieuw imago gekregen: beheerders zien het niet langer als een schadelijke diersoort, maar als gewaardeerde partner: een van nature aanwezige grazer die een bloemrijk duingrasland in stand kan houden.

Nu allerwege grote grazers worden ingezet om natuurterreinen te beheren, is er alle reden om de rol van konijnen te herwaarderen. Beheerders staan ervoor open, de jacht op konijnen in de duinen is bijna overal gestopt. Maar juist nu de mens het konijn weer weet te waarderen gaat het met die konijnen niet goed. Uit het ene na het andere terrein wordt achteruitgang van de aantallen gerapporteerd. Verklaringen te over: de vos natuurlijk (altijd gemakkelijk als je iemand de schuld kunt geven), de vergrassing en verstruiking of een nieuwe ziekte, VHS of RHD genoemd (Viral Haemorrhagic Syndrome, verwant aan een algemene virusziekte onder de hazen).

Door de konijnenziekte VHS is een ontmoeting met zo'n groepje konijnen zeldzaam geworden (foto: Hans Schouten).

Zoals bekend is de vos een groot liefhebber van konijnenbout. Door de aanwezigheid van de vos in de duinen worden vooral de pieken in de aantallen konijnen voorkomen (foto: Arnoud van den Berg).

In het beheer van duingebieden is veel aandacht voor de rol van het konijn. Konijnen dragen door hun graas- en graafactiviteiten in belangrijke mate bij aan de dynamiek van het duinsysteem en aan het kort houden van de vegetatie. Als de graasdruk hoog genoeg is zal de korte vegetatie zich niet ontwikkelen tot struikgewas. Dan ontstaat de fijnschalige mozaïek van kort en iets langer gras, die typerend is voor een door konijnen in stand gehouden grasland.

Maar steeds vaker wordt geconstateerd dat het konijn tekort schiet en de vegetatie toch vergrast en verstruikt.

Veranderingen sinds 1980, vermesting

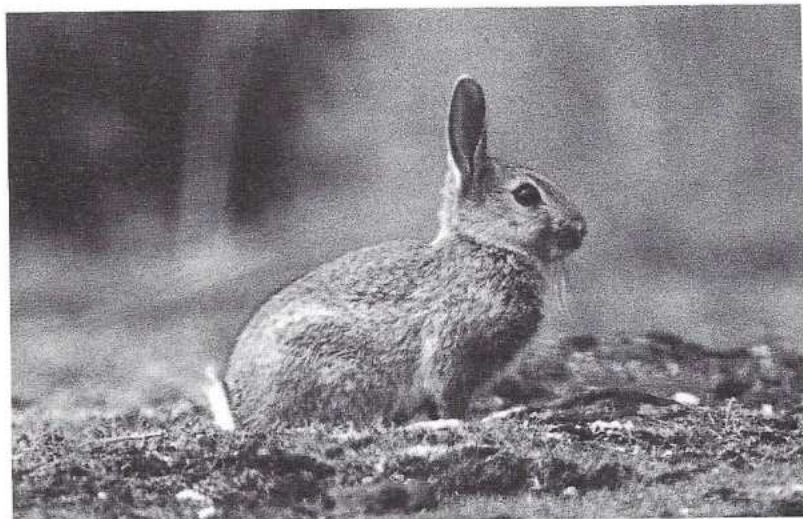
Vergrassing en verstruiking treden tegenwoordig veel sneller op door de neerslag van stikstof uit de lucht. Zelfs de duinen kunnen zich niet onttrekken aan deze vermesting, die overal in West-Europa optreedt. Omdat de duinen bovendien niet meer stuiven, ontwikkelt zich een begroeiing van struiken en tenslotte bos. Dat leidt ook tot een daling in de stand van de konijnen; ze kunnen in die hogere vegetaties minder voedsel van voldoende kwaliteit vinden. Deze stelling wordt ondersteund door waarnemingen in duinterreinen waar grote grazers het hoge gras en het struikgewas terugdrongen en waar daarna de aantallen konijnen weer toenamen.

Nieuwe konijnenziekte

In 1990 zijn voor het eerst dode konijnen gevonden, die in goede conditie leken. Nadat eerst aan een plaatselijke vergiftiging werd gedacht, is het nu duidelijk dat er in alle duinterreinen VHS heerst. Deze ziekte is in 1992 in Australië met opzet geïntroduceerd om de aantallen konijnen te beperken. Het effect is minder duidelijk dan bij de myxomatose-epidemie in 1953. Toen verspreidde de epidemie zich in hoog tempo over het hele land en zag je overal zieke konijnen. Het is echter veel moeilijker om zicht te krijgen op de omvang van VHS. De ziekte is minder algemeen verbreid dan myxomatosis, maar er worden wel steeds lokaal gevallen van sterfte gerapporteerd. Waarschijnlijk kruipen veel stervende konijnen onder de grond. Degenen die bovengronds doodgaan worden vaak door vossen gevonden en gegeten.

De vos

De eerste vossen in de duinen zijn in de zeventiger jaren gesignaleerd en sinds het begin van de tachtiger jaren komt de vos overal in de vastelandsduinen voor. Het effect van zijn aanwezigheid is vooral het

Vanaf 1985 worden overal in de vastelandsduinen konijnen geteld volgens dezelfde methode. Hierdoor zijn inmiddels ruim 25.000 tellingen beschikbaar (foto: Henk Harmsen)

In het project Langoor wordt verondersteld dat jacht niet noodzakelijk is om de stand te controleren. Juist door bejaging blijven ziektes uit, waardoor de konijnenstand eerder toeneemt dan afneemt (foto: Fred Hess).

demping van de pieken in de aantallen van het konijn. Ik heb dat theoretisch beargumenteerd in mijn onderzoek¹. Dit kan getoetst worden door de situatie op het vasteland te vergelijken met die op de Waddeneilanden, waar tot op heden geen vossen voorkomen. Het lijkt alsof de aantallen konijnen daar sterker schommelen, maar er zijn nog geen systematisch verzamelde gegevens voorhanden.

Twee onderzoeken

In mijn veldonderzoek in de periode 1977-1981 heb ik de relatie tussen aantallen konijnen en hun voedsel bestudeerd door een aantal kleine popula-

ties intensief te volgen. Nu is er een onderzoeksrapport verschenen van Han Olff onder de naam 'Langoor'², ook over de schommelingen van aantallen konijnen in de duingebieden, maar met gebruik van een heel andere methode. Dit is boeiende lectuur, die ik voor de lezers van Duin graag wil samenvatten. Maar eerst nog even de complexe relaties tussen het konijn en het ecosysteem in een schema gezet.

Methode Langoor

Het onderzoek bestaat uit een analyse van de konijntellingen in relatie tot de ontwikkeling van de vegetatie in duingebieden. Om meer inzicht te krijgen in de rol van het konijn zijn in 1985 een aantal duinbeheerders begonnen om de stand van het konijn bij te houden. Zij hebben gekozen voor een gestandaardiseerde, niet al te arbeidsintensieve methode: ze tellen langs een vaste route in de schemering, vanuit een stapvoets, met groot licht rijdende auto, alle konijnen die in de koplampen te zien zijn. Dat doen ze twee keer per jaar op acht avonden: in het voor- en najaar.

Inmiddels worden er langs vijftien routes in de vastelandsduinen konijnen geteld. De routes zijn opgedeeld in secties met een verschillende vegetatiestructuur: open zand, korte vegetatie, struweel en bos. Er zijn bij elkaar nu 25.284 tellingen beschikbaar. Het project 'Langoor' is alleen al verdienstelijk doordat al die gegevens samen met informatie over de ontwikkeling van de vegetatie zijn opgeslagen voor verdere bewerking.

De analyse

Wat kun je met die tellingen doen? De aantalschommelingen vertonen per gebied een verschillend verloop. Hieronder ziet u daarvan drie voorbeelden: het Zwanewater, waar de stand van het konijn veel pieken en dalen vertoont, het terrein Heemskerk, onderdeel van het Noordhollands Duinreservaat en de Kennemerduinen. Heemskerk vertoont de meest uitgesproken tendens: een gestage daling van de getelde aantallen. Dit verschijnsel treedt ook in andere terreinen ten noorden van het Noordzeekanaal op. Sinds 1990 doet de daling zich ook voor ten zuiden van het Noordzeekanaal (Kennemerduinen).

Synchroon

Om vast te stellen welke factoren de schommelingen in de aantallen bepalen, zijn een aantal berekeningen uitgevoerd. Zo is van alle terreinen bekeken of de schommelingen onderling synchroon verlopen, dus of de pieken en dalen in dezelfde jaren optreden. In de jaren 1985 tot 1990 blijkt dat inderdaad het geval te zijn.

Kennelijk is er een landelijk werkende invloed, die overal een sterk effect op de aantallen heeft en in hetzelfde jaar leidt tot een hoge sterfte of een goede voortplanting. Zo'n landelijke invloed zal het weer zijn. Bij mijn onderzoek heb ik gevonden dat de strenge winter van 1979 een sterke teruggang veroorzaakte, niet alleen door extra sterfte in de winter, maar ook doordat in het voorjaar daarna de voortplanting later op gang kwam.

Al grote grazers eenmaal het eerste werk hebben verricht, wordt de vegetatie weer aantrekkelijk voor konijnen. Een konijn houdt van jonge kruiden en niet van hoog opgaand gras, zoals duinriet (foto: Antje Ehrenburg).

Cycli

Van muizen weten we dat er drie- of vierjarige cycli optreden en de terugkerende pieken in de aantallen van de lemming in Lapland zijn eveneens algemeen bekend. Maar ook van onze veldmuizen kan worden gezegd dat ze goede en slechte jaren kennen. Nu er zoveel getallen beschikbaar waren van konijnen kon ook naar het voorkomen van cycli bij konijnen worden gezocht. Die zijn echter niet gevonden.

De schommelingen in de aantallen bleken afhankelijk van de dichtheid: bij hogere dichtheden is de afname in aantallen groter. Voor 1990 kende vooral het Noordhollands Duinreservaat hogere dichtheden konijnen dan de gebieden ten zuiden van het Noordzeekanaal (Kennemerduinen). Juist in het noorden trad de sterkste daling in aantallen op.

Grote grazers

Op allerlei plaatsen in de duinen zijn grote grazers ingezet om vergrassing en verstruiking van de begroeiing tegen te gaan. De ervaring in het binnenland is dat waar grote grazers het eerste werk hebben gedaan, de vegetatie ook weer aantrekkelijk

wordt voor konijnen. Een voorbeeld daarvan is het Junner Koeland, een rivierduin bij de Overijsselse Vecht.

Hoewel ook uit de duinen gerapporteerd werd dat de aantallen konijnen toenamen na de komst van grote grazers, waren de ervaringen niet eensluidend. Zo leek de begrazing van de Duin en Kruidberg aanvankelijk gunstig uit te pakken. Maar vanaf 1994 dalen ook daar de aantallen konijnen.

Vegetatiestructuur

De telroutes zijn opgedeeld in secties met dezelfde vegetatiestructuur: bos, struweel, korte vegetatie of open zand. Verschillen de aantalsschommelingen per vegetatietype? Opvallend is dat de schommelingen het sterkst zijn in de korte vegetatie. Dat komt overeen met het patroon van het Zwanewater. Dit is het meest open duingebied dat bij de tellingen is betrokken en ook het gebied met de sterkste schommelingen.

In het bos zijn de aantallen niet hoog, maar meer stabiel. Als je het zo bekijkt is het bos dus een geschiktere habitat voor het konijn dan open duin: de aantallen zijn weliswaar lager, maar de stabiliteit is groter, waarschijnlijk omdat beschutting en voedsel op zo korte afstand van elkaar te vinden zijn. Ook in het herkomstgebied van onze konijnen, Spanje, zitten ze bij voorkeur in struikvegetaties. Dit gedrag kan zich ontwikkeld hebben ter bescherming tegen roofdieren, maar vermindert ook de kans op verspreiding van een ziekte: als de konijnen maar korte afstanden afleggen, kan de ene groep de andere niet zo snel besmetten.

Conclusie

Dit alles heeft de onderzoekers tot de verrassende conclusie gebracht dat de nieuwe konijnenziekte waarschijnlijk de factor is die de daling van de aantallen sinds 1990 kan verklaren.

Hoe zal het verder gaan met het konijn in de duinen? Ik hoop dat de beheerders de tellingen systematisch voortzetten en al het verzamelde materiaal nog eens uitgebreider laten analyseren. Er is veel meer inzicht te verkrijgen wanneer ook beheerders van de Wadeneilanden hieraan mee zouden gaan doen. Dat inzicht kan ze tegelijk weer helpen om het ecosysteem dat ze beheren beter te begrijpen.

Dr. J.M. Drees is in 1988 gepromoveerd op de ecologie van het konijn in de duinen en thans als zelfstandig ecologisch adviseur werkzaam.

Referenties:

1. Wallace-Drees, J.M., 1988. Rabbits in the coastal sand dunes; weighed and counted. Proefschrift RUL, uitgave J.M.Drees.
2. Olf, H. & S.F.Boersma, 1998. LANGOOR, Lange termijn veranderingen in de konijnenstand van Nederlandse duingebieden. Oorzaken, en gevolgen voor de vegetatie, Leerstoelgroep Natuurbeheer en Plantenecologie, Landbouwniversiteit Wageningen.
3. Het konijn en zijn relaties - Marijke Drees, Duin 4, december 1992.

